

Het huidige bouw- en architectuurdiscours

En het vervolg van het moderne

Een waarneming

Het moderne wordt doorgaans beschouwd als een afgesloten periode in de architectuurgeschiedenis. Het ontstond aan het begin van de twintigste eeuw, kreeg na de Tweede Wereldoorlog een ongekennde invloed en werd vanaf de jaren zestig en zeventig steeds nadrukkelijker bekritiseerd. Het modernisme maakte plaats voor postmodernisme, regionalisme, contextualisme, hightech, deconstructivisme en vele andere richtingen. Wie uitsluitend naar de verschijningsvorm van architectuur kijkt, kan daarom gemakkelijk tot de conclusie komen dat het moderne inmiddels tot het verleden behoort.

Wanneer echter niet naar de vorm, maar naar de wijze waarop architectuur wordt gedacht en geproduceerd wordt gekeken, ontstaat een ander beeld. Ondanks alle veranderingen lijkt een fundamentele eigenschap van het moderne nog steeds aanwezig: architectuur wordt in belangrijke mate opgevat als een vooraf te definiëren en vervolgens te realiseren product. Een programma wordt geformuleerd, eisen worden vastgesteld, een ontwerp wordt gemaakt, besluiten worden genomen en het gebouw wordt uiteindelijk vergund, begroot en gerealiseerd. Pas daarna begint het eigenlijke leven in en rondom het gebouw.

Daaruit ontstaat een eenvoudige maar verstrekkende vraag: **is er in de manier waarop architectuur wordt gedacht en gemaakt werkelijk iets fundamenteels veranderd sinds het moderne?**

Er is uiteraard veel veranderd. Architectuur houdt zich tegenwoordig bezig met identiteit, context, landschap, participatie, technologie, circulariteit, klimaat, energie, materiaal, biodiversiteit en sociale vraagstukken. Ook de architectonische verschijningsvormen zijn sterk veranderd. Toch kunnen al deze nieuwe onderwerpen worden opgenomen in dezelfde onderliggende structuur. De maatschappelijke opgave wordt benoemd, kennis wordt verzameld, een programma wordt opgesteld en vervolgens wordt een architectonisch antwoord ontworpen. Het gebouw blijft het eindresultaat.

Daarmee ontstaat een merkwaardige mogelijkheid: misschien is niet het moderne verdwenen, maar alleen zijn verschijningsvorm veranderd. Het moderne heeft zijn esthetiek grotendeels verloren, maar zijn productielogica behouden. Het gebouw is nog steeds een object dat moet worden ontworpen, beheerst, geproduceerd en vervolgens gebruikt. Dat hoeft op zichzelf geen probleem te zijn. De vraag ontstaat echter zodra vanuit de werkelijkheid wordt gekeken: **functioneert deze manier van werken nog wel?**

Duurzaamheid als nieuwe gedaante

Een van de meest opvallende ontwikkelingen van de afgelopen decennia is de opkomst van duurzaamheid als centraal begrip binnen het architectuurdiscours. Op het eerste gezicht lijkt dat een fundamentele verandering. Architectuur moet immers niet alleen functioneel, technisch en esthetisch verantwoord zijn, maar ook energiezuinig, circulair, klimaatadaptief, biobased en toekomstbestendig.

Toch kan ook hier dezelfde onderliggende structuur worden herkend. Het bestaande productiesysteem blijft grotendeels intact en aan het gebouw worden nieuwe eisen toegevoegd. Het gebouw moet nu niet alleen voldoen aan de eisen die al bestonden, maar bovendien duurzaam worden gemaakt. Daarmee ontstaat een merkwaardige paradox: het moderne gebouw krijgt een duurzaamheidsjasje, terwijl het productkarakter zelf nauwelijks ter discussie wordt gesteld.

Het gebouw wordt nog steeds vooraf gedefinieerd, vervolgens gerealiseerd als een min of meer voltooid object en daarna in gebruik genomen. De werkelijkheid moet zich vervolgens tot dat object verhouden. Daarmee ontstaat een nieuwe vraag: **is duurzaamheid werkelijk een verandering van architectuur, of is zij vooral een nieuwe doelstelling binnen hetzelfde systeem?**

Duurzame architectuur?

Ook het steeds vanzelfsprekender gebruik van de term *duurzame architectuur* verdient daarom aandacht. Waarom moet architectuur eigenlijk duurzaam worden genoemd? Als bouwen en architectuur werkelijk worden begrepen als activiteiten die een leefomgeving moeten dragen, gebruiken, onderhouden, aanpassen en doorgeven, dan behoort continuïteit daar al toe. Het feit dat duurzaamheid steeds opnieuw als afzonderlijke kwaliteit aan bouwen en architectuur moet worden toegevoegd, is daarom veelzeggend. Het suggereert dat duurzaamheid oorspronkelijk geen vanzelfsprekend onderdeel meer is van het bouwen zelf.

Duurzaamheid wordt daarmee een eigenschap van het product. Er ontstaat een duurzaam gebouw, een circulair gebouw, een energieneutraal gebouw of een klimaatadaptief gebouw, alsof deze kwaliteiten afzonderlijk aan architectuur kunnen worden toegevoegd. Maar daarmee wordt een fundamentele vraag zichtbaar: **waarom moet iets dat tot de aard van goed bouwen behoort opnieuw aan architectuur worden toegevoegd?**

Misschien ligt het antwoord juist in het feit dat bouwen en architectuur in de loop van de moderniteit steeds meer tot het produceren van een object zijn gereduceerd. Wanneer het gebouw primair als product wordt opgevat, kunnen vervolgens allerlei eigenschappen aan dat product worden toegekend. Het kan functioneel zijn, economisch, esthetisch, slim, circulair of duurzaam. In die betekenis is *duurzame architectuur* bijna een pleonasme. Niet omdat ieder gebouw vanzelf duurzaam is, maar omdat duurzaamheid geen afzonderlijke laag naast architectuur zou moeten zijn. Zij zou uit de werking van architectuur zelf moeten voortkomen.

Energie en fossiele brandstoffen

Ook in het huidige energiediscours lijkt een vergelijkbare vermenging plaats te vinden. Het energiegebruik van een gebouw is niet hetzelfde als het gebruik van fossiele brandstoffen. De energiebehoefte die samenhangt met een gebouw ontstaat uit een veelheid van factoren, waaronder klimaat, gebruik, comfort, ruimtelijke organisatie, materiaal, constructie en de wijze waarop het leven zich in het gebouw afspeelt. Waar die energie vervolgens vandaan komt, behoort tot een groter energiesysteem. Beide vraagstukken zijn uiteraard met elkaar verbonden, maar zij zijn niet hetzelfde.

Voor architectuur ontstaat daarom een andere vraag: **welke energiebehoefte vloeit voort uit de manier waarop hier wordt gewoond, gewerkt en geleefd?** Architectuur kan die behoefte mede beïnvloeden, maar niet eenvoudigweg opheffen. Daarmee wordt energie opnieuw onderdeel van een groter geheel van werking. Niet alles wat technisch kan worden gecompenseerd, hoeft technisch te worden opgelost. De vraag naar energie leidt zo uiteindelijk terug naar een bredere vraag: **hoe werkt de gebouwde omgeving eigenlijk in het leven?**

Het gebouw als eindproduct

Misschien ligt hier een van de meest fundamentele problemen van het huidige systeem. Een gebouw wordt ontworpen voor een situatie die op het moment van ontwerpen als uitgangspunt wordt genomen. Functies worden vastgelegd, ruimten krijgen bestemmingen, installaties worden berekend en constructies worden gedimensioneerd. Vervolgens wordt het gebouw gerealiseerd. Daarna verandert de werkelijkheid.

Gezinnen veranderen, werk verandert, technologie verandert, economische omstandigheden veranderen, cultuur verandert, gebruikers veranderen en ook de omgeving verandert. Het gebouw is er echter al en moet vervolgens worden aangepast, verbouwd, uitgebreid, gesloopt of vervangen. Hier ontstaat een spanning die steeds moeilijker te negeren is: **het leven is veranderlijk, terwijl het gebouw als product wordt vastgelegd.**

Een gebouw kan technisch buitengewoon duurzaam zijn en toch nauwelijks kunnen transformeren. Het kan circulair zijn en toch star. Het kan energiezuinig zijn en toch niet meer passen bij het leven dat zich erin moet afspelen. Daarmee wordt een onderscheid zichtbaar tussen duurzaamheid als eigenschap van een product en duurzaamheid als vermogen om te blijven werken. Werkelijke continuïteit lijkt niet alleen te vragen hoe lang een gebouw technisch meegaat, maar ook of het betekenisvol kan blijven functioneren wanneer de omstandigheden veranderen. Daarmee komt transformeerbaarheid in beeld, niet als technisch extraatje, maar als mogelijke voorwaarde voor continuïteit.

Maar functioneert het werkelijk niet?

Ook hier is voorzichtigheid noodzakelijk. Het is gemakkelijk om te stellen dat het huidige systeem niet functioneert, maar wat betekent functioneren eigenlijk? Voor wie functioneert iets, waarin functioneert het, onder welke omstandigheden en voor hoe lang? Wanneer iemand zegt dat iets wél functioneert, is daarmee de oorspronkelijke vraag niet verdwenen. Zij wordt juist scherper.

Misschien functioneert iets inderdaad goed. Misschien functioneert het slechts voor een bepaalde groep, functioneert het technisch maar niet sociaal, of functioneert het nu wel maar over twintig jaar niet meer. Misschien blijkt de oorspronkelijke constatering zelfs onjuist. Dat is geen mislukking van het proces, maar juist het proces zelf. Een vermoeden van niet-functioneren is geen conclusie, maar een aanleiding om vragen te stellen.

Daarmee ontstaat een wezenlijk verschil met een vooraf gedefinieerde opgave. De opgave hoeft niet aan het begin volledig vast te staan. Zij kan uit het vragen zelf ontstaan. Het gaat er in eerste instantie niet om een probleem te definiëren en vervolgens een oplossing te ontwerpen, maar om te onderzoeken wat er werkelijk aan de hand is.

De tegenstroom

Het onderzoek naar het huidige architectuurdiscours leidt daardoor ook tot een noodzakelijke nuancering. Er zijn architecten en architectuurtradities waarin de gebouwde werkelijkheid al veel minder als autonoom object wordt benaderd. Alvar Aalto verbindt architectuur met mens, natuur, licht, materiaal en ervaring. Juhani Pallasmaa heeft de lichamelijke en zintuiglijke ervaring van architectuur opnieuw onder de aandacht gebracht. Álvaro Siza en Eduardo Souto de Moura laten architectuur vaak voortkomen uit plaats, landschap, topografie, materiaal en de bestaande omgeving. Peter Zumthor onderzoekt de werking van materiaal, licht, atmosfeer, lichaam en herinnering.

In Japan bestaan al veel langer ruimtelijke principes waarin functies minder absoluut aan ruimten zijn gekoppeld en waarin verandering, leegte, tijd en de relatie tussen binnen en buiten een belangrijke rol spelen. Hedendaagse architecten als Tadao Ando, SANAA, Sou Fujimoto en Kengo Kuma werken ieder op hun eigen wijze met de verhouding tussen ruimte, lichaam, omgeving en gebruik. Lacaton & Vassal hebben de bestaande gebouwde werkelijkheid zelfs tot uitgangspunt gemaakt van een architectuur waarin behouden, verruimen en transformeren belangrijker kunnen zijn dan vervangen.

Deze architecten vormen geen school en vertegenwoordigen geen gezamenlijke methode. Juist daarom zijn zij interessant. Hun werk laat zien dat architectuur in de praktijk al veel meer kan zijn dan het realiseren van een autonoom eindproduct. De vraag wordt daardoor niet langer of er een andere architectuur bestaat. Die bestaat kennelijk. De vraag wordt wat deze architectuur anders maakt.

Leefbaarheid

Misschien ligt het antwoord niet in een stijl, methode of techniek, maar in een ander vertrekpunt. Dat vertrekpunt is **leefbaarheid**.

Leefbaarheid is geen technische prestatie die achteraf aan een gebouw kan worden toegevoegd. Zij is ook geen norm die volledig kan worden gekwantificeerd. Leefbaarheid ontstaat uit de verhouding tussen mens, ruimte, omgeving, cultuur, tijd, betekenis, gebruik en verandering.

Daarom kan een gebouw technisch uitstekend zijn en toch geen leefbare omgeving voortbrengen. Omgekeerd kan een gebouw dat nauwelijks als architectonisch spektakel herkenbaar is generaties lang goed functioneren. De vraag wordt daarmee niet alleen hoe duurzaam een gebouw is, maar eerst hoe het gebouw in het leven werkt. Daarvoor ligt nog een eerdere vraag: **wat moet hier eigenlijk kunnen functioneren?**

Dat is niet hetzelfde als een programma van eisen. Het gaat om het ontdekken van de werkelijkheid waarin het gebouw moet werken.

Afstemming

Hier krijgt het begrip **afstemming** zijn betekenis. Afstemming is geen methode om een vooraf bepaalde oplossing te bereiken. Zij begint eerder, bij de bewustwording dat er iets mogelijk niet functioneert, of dat ten minste de vraag moet worden gesteld of het functioneert.

Daaruit ontstaan vragen. Die vragen kunnen het oorspronkelijke vermoeden bevestigen, nuanceren of weerleggen. Pas daarna kan zichtbaar worden wat de werkelijke opgave is. Ook die opgave hoeft niet door één partij te worden vastgesteld. Zij kan ontstaan uit het gezamenlijk onderzoeken van de werkelijkheid.

Opdrachtgever, gebruiker, ontwerper, bouwer, omgeving, kennis, ervaring, economie, techniek en tijd maken deel uit van die werkelijkheid. Afstemming betekent daarom niet dat iedereen het eens moet worden over een vooraf gekozen resultaat. Het betekent dat gezamenlijk wordt onderzocht wat er werkelijk aan de hand is en wat daaruit volgt. Of dat uiteindelijk tot een oplossing leidt, staat niet vooraf vast. Juist daarin ligt de betekenis van afstemming.

Het vervolg van het moderne

Het huidige architectuurdiscours lijkt daarmee een merkwaardige dubbelheid te vertonen. Aan de ene kant is het moderne formeel allang verlaten, terwijl aan de andere kant zijn fundamentele logica werkzaam blijft. Het gebouw wordt nog steeds grotendeels als vooraf gedefinieerd product geproduceerd. Duurzaamheid wordt vervolgens aan dat product toegevoegd, circulariteit moet het product circulair maken, technologie moet het slimmer maken, energieconcepten moeten het efficiënter maken en nieuwe materialen moeten het milieuvriendelijker maken. Het systeem dat het product voortbrengt, blijft echter grotendeels hetzelfde.

Het moderne is daarmee niet verdwenen. Het heeft zichzelf voortgezet, niet als stijl of vorm, maar als manier van denken en produceren. Het duurzaamheidsdiscours kan daardoor zelfs een nieuwe vorm van moderniteit worden: een verdere optimalisering van het vooraf bepaalde. Het moderne krijgt een duurzaamheidsjasje, maar geen nieuwe grondslag.

Wat ontbreekt?

Misschien ontbreekt daarom niet in de eerste plaats een nieuwe architectuur, maar een andere manier van kijken. Een manier die niet begint met de vraag wat hier moet worden gebouwd, maar met de vraag wat hier werkelijk aan de hand is. Wat functioneert, wat functioneert niet, voor wie, waarom en onder welke omstandigheden?

Daaruit ontstaan vragen. Uit de vragen kan bewustwording ontstaan. Uit bewustwording kan een werkelijke opgave zichtbaar worden. En pas dan kan afstemming plaatsvinden. Wat vervolgens uit die afstemming ontstaat, kan niet volledig vooraf worden bepaald.

Daarmee verschuift de betekenis van architectuur. Het gaat niet langer uitsluitend om het ontwerpen en realiseren van een object, maar om het mogelijk maken van een werking die zich in de werkelijkheid kan bewijzen.

Daarmee krijgen ook de drie woorden een andere betekenis:

Ontwerpen bereidt voor. Maken verwezenlijkt. Ontstaan openbaart.

Slot: herkenning

Dit essay begon niet met een antwoord, maar met een waarneming. Het huidige architectuurdiscours lijkt het moderne nog steeds voort te zetten. Vanuit die waarneming ontstonden vragen. Hoe komt dat? Waarom is het moderne niet werkelijk verlaten? Wat is er veranderd en wat niet? Waarom is duurzaamheid een afzonderlijke eigenschap van architectuur geworden? Waarom wordt het gebouw nog steeds als een vooraf gedefinieerd product gerealiseerd? En waarom staat leefbaarheid niet vanzelfsprekend aan het begin?

Het onderzoek kan deze waarneming bevestigen, nuanceren of zelfs weerleggen. Dat is geen zwakte, maar juist de bedoeling. Ook NOVIOTECTO wil niet beginnen met een vooraf bepaald antwoord. Het begint met bewustwording: de bewustwording dat iets mogelijk niet functioneert.

Wanneer iemand zegt dat het wél functioneert, ontstaan nieuwe vragen. Wat verstaan we onder functioneren? Voor wie, waarin, onder welke omstandigheden en voor hoe lang? Daaruit kan blijken dat het oorspronkelijke vermoeden terecht was, maar het kan ook anders blijken. In beide gevallen is iets wezenlijks gebeurd: er is herkenning ontstaan van een vraag die daarvoor misschien niet als vraag werd gezien.

Herkenning is geen instemming met een theorie. Het is het herkennen van iets uit de eigen werkelijkheid. Pas wanneer een dergelijke herkenning breder wordt gedeeld, kan bewustwording ontstaan dat er werkelijk een opgave ligt. En pas vanuit die bewustwording kan een vervolg ontstaan.

Niet omdat NOVIOTECTO dat vervolg vooraf heeft bepaald en evenmin omdat er een nieuwe methode klaarligt, maar omdat een werkelijkheid die eenmaal is herkend nieuwe vragen oproept. Daarom eindigt dit essay niet met een oplossing.

Het eindigt met een open vraag.

Niet hoe we een nieuwe architectuur moeten maken, maar wat er kan ontstaan wanneer gezamenlijk wordt erkend dat de huidige manier van bouwen en architectuur maken niet vanzelfsprekend meer werkt.

De hoe-vraag die daaruit voortkomt, kan niet vooraf worden beantwoord. Zij zal zelf moeten ontstaan uit de afstemming. Want zodra ook het antwoord vooraf wordt bepaald, begint het moderne opnieuw te werken en wordt ook het nieuwe slechts een nieuwe vorm van het oude.

Daarom is misschien niet een nieuwe architectuur het eerst nodig, maar een algemene bewustwording in herkenning: de herkenning dat er iets aan de hand is, de bereidheid daar vragen over te stellen, de bereidheid om het eigen antwoord niet vooraf te kennen en de bereidheid om vervolgens samen te onderzoeken wat werkelijk mogelijk is.

Het vervolg ontstaat dan niet uit een theorie. Het ontstaat uit herkenning.

Misschien is dat wel de eerste voorwaarde voor een architectuur die werkelijk kan ontstaan.

Leefbaarheid staat. Architectuur volgt. Architectuur draagt leefbaarheid.

NOVIOTECTO Robert Geurten

Augustus 2026